Владимир Марјановић
Покрет хришћанских демократа Србије
vlmarjanovic@gmail.com

Подршка политичком покрету и друштвеној организацији за афирмацију хришћанских вредности

Support for a political movement and social organization for the affirmation of Christian values

Резиме

Циљ овог рада јесте да прикаже степен подршке грађана Србије покрету или организацији која би се залагала за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе. Реч је о анкетном питању под бројем 67. у оквиру истраживања "Религиозност у Србији и процес европских интеграција" које је спроведено током 2010. године на територији Републике Србије на репрезентативном узорку од 1.504 грађана, а које су спровели Хришћански културни центар из Београда у сарадњи са Центром за европске студије из Брисела и Фондацијом Конрад Аденауер. Изразито снажан процес секуларизације европског друштва и уклањање религије и религијског наслеђа (пре свега хришћанског) из јавне сфере све више отвара могућност за формирање широког покрета који би заштитио хришћанске вредности на европском нивоу. У раду су кратко приказани и историјски примери деловања хришћанских политичких покрета и друштвених организација утемељених на хришћанском погледу на свет.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: хришћанске вредности, политика, друштво

Увод

Под хришћанским вредностима можемо подразумевати верски поглед на свет, морал који произилази из Десет Божијих заповести, духовно наслеђе и

традицију, породичне вредности, солидарност са слабима и милосрђе. Покушаћемо да укратко разложимо однос вере и политике. Однос вере и политике често се посматра у контексту међусобног злоупотребљавања и то је разлог зашто се данас може зазирати од залагања за основне хришћанске вредности у савременом демократском друштву и држави. Оно што у Србији данас одсуствује јесте примењивање основних хришћанских принципа и вредности у јавном животу и у јавној сфери. Истина, у политичким програмима многих партија постоји одредба која се односи на подршку СПЦ, али то најчешће подразумева заштиту Цркве као једне значајне националне институције, док се на веру гледа као на лепу традицију, или пак приватну ствар резервисану само за порту или приватан стан. Места за хришћанске вредности у политици и јавној сфери има мало. Протојерej Радован Биговић у свом тексту „Хришћанство и политка“ указује на тренутно стање и данас доминантно схватање односа између ова два, за многе неспојива феномена: “Савремена секуларна друштва искључују Бога као субјекта друштвених и политичких процеса. Вера се потискује у "приватну" сферу људских осећања. Јавни (секуларни, политички) живот подразумева "еманципацију" политике, економије, права, образовања, уметности од утицаја цркве. Вера се супротставља разуму, а духовно материјалном. Лаичност, секуларност многи тумаче чак и као борбу против цркве и религије уопште или пак као њихово протеривање на маргине друштва. Цркви се одриче свако право на политичко деловање. Данас и велики број хришћана сматра да је то нормално јер је, забога, политика "прљава" и не представља ништа друго до похлепу за влашћу и новцем. Хришћанска етика и политика, наводно, не могу заједно.“ (Биговић:2007) Врло често се чују гласови о клерикализацији, фундаментализму и клерофашизму као појавним облицима и историјским примерима мешања вере и политике, поготово хришћанства и политике.

Историјски пример хришћанског политичког покрета

Европску унију настоје да изграде као чисто секуларну творевину, без значајне улоге религије у њој. Зато се она још назива и „постхришћанском“.

Проценат активних верника се смањује, утицај религиозних вредности опада и природно је да у таквом светлу постојање политике на хришћанским вредностима често изгледа немогуће.

Међутим, оно што се у Србији често заборавља и пренебрегава када је реч о односу хришћанства и политике, то је традиција коју Западна Европа има већ деценијама, ако не и сто педесет година. Реч је политичкој традицији демохришћанства. Управо се би се анкетно питање под бројем 67. у оквиру истраживања "Религиозност у Србији и процес европских интеграција" које гласи: „Да ли би подржали покрет или организацију која би се залагала за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе?" могло односити и на хришћанску демократију. Хришћанска демократија је једна од најмлађих водећих идеологија које постоје на политичкој сцени. У својој књизи „Конзервативизам и конзервативне странке" Миша Ђурковић наводи: „Демохришћани, како се то код нас каже, или Хришћански демократи, како је њихов уобичајени назив у западним земљама, представљали су главну политичку и идејну снагу у Европи у периоду након Другог светског рата, све до пада комунизма. Иако њихове прве значајне политичке појаве вуку корене још из доба Бизмаркове владавине, када је католичка партија центра представљала значајну снагу, и иако су већ током међуратног периода формирали јасне идеолошке позиције и почели да играју значајну улогу у политичком животу матичних земаља, тек им је након Другог рата историја доделила улогу управљача Европом и креатора нове европске политике" (Ђурковић, 2007). Дакле, покрет који се залаже за остваривање хришћанских вредности у политици постоји дуго и треба га посматрати као хришћански одговор на модернизам, покрет са сопственом и аутентичном платформом. Он настаје крајем деветнаестог века прво у крилу Римокатоличке Цркве. Папа Лав XIII донео је чувени енциклику *Rerum Novarum*, која је била посвећена одбрани права радника у периоду индустријализације. У том историјском документу одбачени су економски модели засновани на материјализму. Либерални капитализам је приказан као болест, а социјализам као „погрешан лек". У њему се захтева праведна плата за раднике, оснивање радничких организација на хришћанској основи, тражи се забрана рада недељом и

црквеним празницима, заговара међусобна сарадња и солидарност послодаваца и радника. Проповеда се „класна љубав“ уместо „класног рата“ и сукоба интереса послодаваца и радника. Папа Лав је напао и социјализам због тога што негирања права на приватну својину. Посебно место се посвећује породици и браку и „породичној плати“. Хришћанска демократија у римокатоличкој варијанти је заправо *Rerum Novarum* на делу. Поред те енциклике, папа Лав је донео још једну енциклику, *Graves de Communi* **,** у којој се јасно помиње хришћанска демократија, иако је она у том документу схваћена више спиритуално него политички. Папа Лав XIII је навео: „Хришћанска демократија, самом чињеницом да је хришћанска, је заснована, и са правом, на основним принципима свете вере, и она мора да обезбеди боље услове за масе, чији је главни циљ помагање савршенства душа које су створене за вечна добра. Стога, за хришћанску демократију, правда је света; она мора да тврди како право задобијања својине и државина не смеју бити порицани, и она мора да заштити свакојаке различитости и слојеве који су од велике важности у свакој уређеној држави.“ (Лав XIII, 1901)

Полазећи од оваквих идеја у римокатоличком свету настају бројне друштване и политичке организације које за циљ имају обезбеђивање утицаја Римокатоличке Цркве у тадашњем друштву. Широм Европе настају тзв. народне и хришћанско- социјалне партије, католички синдикати и удружења послодаваца, омладинске и земљорадничке организације. Дакле, читава мрежа која је инспирисана католичким социјалним учењем.

У протестантском свету такође је настајао велики број политичких организација и партија. Холандија је у том смислу предњачила, где је Абрахам Кујпер основао „Антиреволуционарну партију“, која је била протестантска варијанта хришћанске демократије. Та партија је доминирала државном политиком Холандије од 1897. до нацистичке окупације земље 1940.

На Истоку се, истина у далеко мањој мери и без нарочитог утицаја, јавио широко схваћен покрет хришћански социјализам и то пре свега у царској Русији. Он је постојао као широк покрет који је тражио социјалну правду на хришћанским основама и суштински је био противтежа атеистичком социјалистичком покрету. Традиција хришћанског социјализма на Истоку (у Русији) је веома богата и

представља посебну тему. У Русији су постојале бројне организације и групе тог усмерења које никад нису остваривале нарочит утицај као што су „Хришћанско демократска партија - Васкрсење“ или „Хришћанско братство борбе“ (Щипков, 2004).

Треба поменути и нека имена попут познатог теолога Сергеја Булгакова, који је у царској Русији једно време био посланик као хришћански социјалиста. Он је своје идеје образложио у књизи „Хришћански социјализам“, нарочито у поглављу о „Савезу хришћанске политике“, у коме говори о покрету који је требало да обједини хришћане различитих конфесија у друштвеном залагању за слободу човекове личности, слободу збора, договора, за социјалну правду и заштиту угрожених слојева. (Булгаков, 1991: 228). Сличним питањима се бавио, између два светска рата, и руски историчар и мислилац Георгиј Федотов. Он је писац више чланака који се односе на хришћанску демократију, попут есеја „Основи хришћанске демократије” писаног и објављеног у Паризу, у часопису „Нова држава Божја”, број 8, 1934. и текста „Република Свете Софије“ 1950. године, штампаног у њујоршком часопису „Народна правда" *(Народна истина,* № 11-12), који је „био посвећен демократској традицији Новгородске републике. Федотов је открио изузетну оригиналност културе Новгорода не само у сфери иконописа и градитељства, него и у социјално-политичкој области. Уз све своје средњовековне недостатке већнички поредак је био у потпуности реално „народоуправљање“ које је подсећало на демократију старе Атине“. (Мењ, 2005:24)

Поред Федотова и познати руски философ Николај Берђајев ватрени је заговорник персоналистичког учења тзв. персонализма у коме се личност налази на централном месту. Таква идеја је основа хришћанске демократије. Више је пута говорио да је „његове идеје настављао философ Емануел Муније, веома значајан мислилац за покрет хришћанске демократије на Западу“. (Берђајев, 1998: 234-235) Ипак, ова посебна и врло специфична хришћанско-политичка традиција међу православнима остала је занемарена и неразвијена.

После Другог светског рата хришћанско-демократске идеје доживљавају свој препород и релизацију у Европи. У Западној Немачкој на власт долази „Хришћанско демократска унија“, у Француској велики утицај има „Народни

републикански покрет“, у Италији на власт долази партија „Хришћанска демократија“, у Холандији „Антиреволуционарна партија“ у савезу са „Католичком странком“. Слично је и у другим европским земљама које нису биле комунистичке. Вође ових партија били су за време рата искрени антифашисти и активни учесници покрета отпора. По завршетку рата приступило се обнови Европе на вредностима хришћанске цивилизације. Алан Карлсон у свом тексту „Европа и хришћанско демократски покрет једина и могућа нада“ каже: „Хришћански демократи су створили духовне и политичке услове који су омогућили брзу европску економску обнову. Ово хришћанско-демократско доба је имало и друга два важна резултата. Прво, сан Европске Уније се углавном развио међу послератним генерацијама хришћанско-демократских вођа, посебно Роберта Шумана из Француске, Конрада Аденауера из Западне Немачке и Алсида Де гаспарија из Италије. Рани споразуми којима се створила „Европско удружење за угаљ и челик“ (Париз, 1952) и „Европска економска заједница“ (Рим, 1957) су се на око фокусирали на економска питања. Али, њихов водећи циљ је дошао из жеље да се оживи хришћанска цивилизација, и, заиста, да се створи демократска верзија Светог римског царства на рушевинама континента кога су недавно опустошила два светска рата.“ (Карлсон, 2005)

Не треба занемарити ни улогу коју су мислиоци хришћанске демократије имали у настанку „Универзалне декларације о људским правима“, попут Жака Маритена.

Пример друштвеног деловања

Поред политичких партија и покрета који за основу имају хришћанске вредности постојале су, а постоје и данас, бројне организације посвећене афирмацији хришћанских вредности. Једна од таквих организација јесте и католички мировни покрет „Пакс Кристи“ (Pax Christi). Улога хришћана опредељених за миротворне акције и помирење на оно што се може назвати „Мировни покрет“ је веома велики, с обзиром на то да су темеље том покрету ставили управо хришћански верници инспирисани Христовим учењем.

„Пакс Кристи“ је основан у Француској 1945. године и имао је за циљ помирење између Француске и Немачке после Другог светског рата. Од 2007, „Пакс Кристи“ постоји у више од 60 земаља. „Пак Кристи“ функционише као невладина организација (НВО) у складу са правилима УНЕСКО-а, Уједињених нација, Комисије за људска права у Женеви и Савета Европе.

„Пакс кристи“ је покрет инспирисан Јеванђељем тј. „Беседом на Гори“. Ова организација настоји да игра важну улогу у изналажењу решења за обустављање оружаних сукоба. Деловање овог хришћанског мировног покрета је пример афирмације мира и ненасиља као веома важне вредности хришћанства. Поред мировног активизма, „Пакс Кристи“ је ангажован на афирмацији и одбрани људских права и социјалне правде.

Европски контекст

Још од шездесетих година долази до коренитих промена вредности међу Европљанима. Хришћанске вредности све више бивају занемарене и одбациване. Сексуална револуција поставила је другачије моралне стандарде од оних који су важили до тада и који су другачији у односу на хришћанске и традиционалне вредности. Секуларизација такође све више узима маха. Религија као таква нема више значајну улогу у животима људи, те се своди само на обичну традицију, а некада чак ни на то. Слободно се може рећи да се у етапама дешава потпуно одрицање од хришћанства у Европи и Европској унији. Постоје бројни примери о томе. Марчело Пера у својој књизи „Зашто се морамо звати хришћани“ каже следеће: „Европа одбија да помене своје јудејско-хришћанске корене (мртва и покопана, васкрсла у другим привидима и поново мртва) у Европском уставу. Европа осуђује политичара јер, у сопственој сфери приватности, потврђује да је хомосексулни брак против његовог хришћанског веровања. Европа промовише законе које крше хришћанске принципе о етици. Подржава абортус, еугенетику (расну хигијену), еутаназију, манипулацију ембрионима, такође толерише и полигамију и смањује одбрану против педофилије. Европа не брани папу Бенедикта XVI, који је нападнут зато што је у свом предавању поменуо да је

хришћанство вера логоса, а не мача и замолио ислам да се изјасни на исти начин. Европа забрањује истом папи да говори на универзитету јер је то јавно и световно место. Европа скрива хришћанске знаке, више се не честитају Божић и Ускрс, јер не жели да увреди оне који не верују или вернике неке друге вероисповести. Европа у својим земљама допушта максималну верску слободу исламистима, али толерише да се, у њиховим земљама, та иста слобода гази све до мученичке смрти хришћана у Африци, Кини, Турској, Индији. Европа под изговором, слободе изражавања, штити богохулна уметничка дела у односу на хришћанство, али зауставља ту исту слободу када се ради о сатиричном непоштовању ислама. Европа реагује тихо на фундамнетализам и тероризам исламиста јер се сматра кривом за извоз хришћанске културе“ (Пера, 2010:26). У оваквој ситуацији, када се Европа може слободно назвати „постхришћанским“ и свако најсекуларизованијим континентом, поставља се питање о потреби заштите хришћанских вредности у јавној сфери. На први поглед то може изгледати као нешто што нема изгледа за успех.

Међутим, на европском нивоу, у мору секуларних политичких и друштвених идеологија, покрета и организација, појављују се бројне организације које за циљ имају управо заштиту основнијих хришћанских вредности. Међу њима су тзв. *pro life* покрети који за циљ имају заштиту права нерођеног детета и борбу против „културе смрти“ (која подразумева афирмацију абортуса, истополних бракова, еутаназије, порнографије и порно индустрије, педофилије). Поред њих постоје бројне иницијативе на хришћанској основи за помирење међу завађеним народима. Ту су и струковна удружења која настоје да афирмишу хришћанске вредности и сведоче хришћанску веру у својим струкама (адвокати, лекари, професори, радници, пословни људи, студенти). Такође, долази и до обнове хришћанско-демократских партија. Све ово указује да је могуће да се на европском нивоу појави један широки покрет за заштиту основних хришћанских вредности, традиције и корена у Европи која је за сада прави бастион секуларизма.

Мишљење грађана Србије

У оквиру истраживања „Религиозност у Србији и процес европских интеграција“ у самом упитнику постављено је питање следећег садржаја: „Да ли бисте подржали покрет или организацију која би се залагала за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе?“

Након изложеног историјског увида приказаћемо шта грађани Србије мисле о постојању организације која би се бавила заштитом хришћанских вредности и о политици уједињене Европе. Када је реч о испитаницима који би „подржали покрет или организацију која би се залагала за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе,“ 48 % је одговорило „да“, 20% је одговорило „не“, док је са „не знам“ одговорило 31%.

Подршка покрету или организации која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе	фреквенција	Проценат
Да	717	48,1
Не	307	20,6
Не знам	465	31,2

Напомена: табела није потпуна

Из ове табеле се може видети да је број оних који би подржали хришћански политички или друштвени покрет већи од оних који су против. Одговори који су били најчешћи, а који могу бити додатно објашњење за разлоге овако високе подршке концепту оваквих организација су били ти да је „Европа хришћанска“, да би такав покрет дао „допринос бољем међуверском и међунационалном разумевању“ и „ради ширења хришћанских вредности“. Такви одговори свакако су у складу са оним што у Европи постоји, како смо већ видели. Најчешћи негативни

одговри укључивали су констатације да „то доводи до инструментализације вере у политичке сврхе“ и слично. Табела и резултати указују две основне ствари. Прва је да одговори указују на потребу за постојањем хришћанске политичке снаге и још шире потребу за широком друштвеном мрежом која би афирмисала вредности хришћанства. Друго, проценат грађана који је одговорио са „не знам“ може нам рећи да велики број људи и нема основне информације о овој теми. Противници оваквих покрета и организација углавном су из секуларних разлога, или разлога припадности другој религији, били против.

Подршка покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе према полу и области

Подршка остваривању религиозних вредности према полу је веома значајна када је у питању евентуално постојање организације овкавог типа. Постоји уврежено мишљење да су бројне религиозне вредности такве да деградирају женску личност, те да је постојање организација које су најчешће конзервативног или фундаменталистичког карактера суштинску уперене против жена, женских права и женског достојанства, а фаворизују мушкарца као „главу“.

Такође, сматра се да је рурална средина склонија традиционалним вредностима, а самим тим и религиозним вредностима од урбане средине.

Табела 1.

Област	**Пол**	**Да**	**не**	**и да и не**	**не знам**
Београд	Женски	49,2	23,8		27,0
	Мушки	48,7	20,7		30,7
Војводина	Женски	42,8	18,2		39,0
	Мушки	41,8	22,3		35,3
Србија	Женски	45,6	20,2		34,2
	мушки	55,8	19,9	0,3	24,1

Резултати из табеле бр. 1 показују да у Београду 49% жена подржава покрет или организацију која би се залагала за остваривање хришћанских вредности у

друштву и политици уједињене Европе, док је 24% против, а 27% жена је одговорило са „не знам“. Када је реч о мушкарцима 49% је одговрило „да“, док је 21% одговрило „не“, а 31% је одговорило са „не знам“.

У случају Војводине 43% жена је одговорило „да”, 18% је одговорило са „не“ док је 39% одговорило „не знам“. 42% мушкараца подржава ову идеју, 22% је против, док је са „не знам“ одговорило 35% испитаника мушког пола.

Резулати добијени у Србији, с тим што је више мушкараца одговорило са „да“ (56%) од женске популације(46%)

Можемо закључити да жене, чак више од мушкараца „имају слуха“ за постојање једне организације која би се залагала за традиционалне хришћанске вредности.

Подршка покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе према годинама старости.

Када су у питању године старости у урбаној средини подршку хришћанској политичкој организацији или покрету дали би грађани између 51 и 60 година и то 56% док би најмању подршки дали грађани до 20 година старости, њих 35%. А 45% ове старосне групе одговрило је да „не зна“, док је 19% одговрило „не“.

У руралној средини ситуација је другачија. Највећи проценат грађана који су одговорили са „да“ био је старосне доби од преко 61 године, њих 55%, док су најмлађи, категорија до 20 година, одговрили приближно слично, 53%.

Ипак, се везаношћу руралне средине за традиционалне вредности може објаснити ова разлика у подршци.

Подршка покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе према степену завршеног образовања испитаника.

У урбаној средини испитаници су на 67. питање упитника „Религиозност у Србији и процес европских интеграција“ на основу степена образовања одговарали на следећи начин. Испитанци без школе одговорили су са „да“ у 62% случајева што је и највећи степен подршке, док су испитаници са незавршеном основном школом одговорили са „да“ у 60 % случајева. Испитаници са завршеним факултетом су у највећем проценту одговрили да су против оваког пројекта, њих 27%. Ипак, 50% из ове групе ипитаника одговорило је потврдно.

У руралној средини је највећи степен подршке добијен из групе оних који су завршили до три разреда средње школе, њих 54%. Из групе најобразованијих такође је највећи проценат одговора „не“, 26%. Занимљиво је да су управо у руралној средини испитаници без школе и са незавршеном основном школом, поред испитаника са вишом школом дали најмању подршку оснивању оваквог покрета или организације.

И ови подаци говоре у прилог тези да је рурална средина склонија подршци покрету или организацији заснованој на религиозним вредностима.

Подршка покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе према занимању испитаника.

Занимање испитаника јесте веома битан фактор у одређивању степена подршке хришћанским покретима. Највећи степен подршке долази из редова испитаника који припадају групи домаћица 60% и КВ радника 59% у урбаној средини, док у руралној средини 60% КВ радника и чак 54% предузаетника одговорило је са „да“.

Хришћанска демократија као конкретан историјски покрет за остварење хришћанских вредности у политици и друштву, настала је као покрет за заштиту радничке класе од капитализма и социјализма, тако да ови подаци не треба да чуде. Демохришћанство имало је и веома велику подршку међу сеоским становништвом.

Подршка покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе према припадности религији.

Табела 2.

Област	**вероисповет**	**да**	**не**	**и да и не**	**не знам**
Урбана	Православна	51,3	22,0		26,7
	Католичка	56,1	15,7		27,6
	Евангелистичка или нека друга протестантска	65,0	9,8	0,8	24,4
	Јудаистичка	40,4	27,7		31,9
	Исламска	17,3	48,1		34,6
	Не припадам ни једној цркви нити верској заједници	16,7	40,7		42,6
Рурална	Православна	52,3	13,2	0,2	34,2
	Католичка	44,7	18,4		36,8
	Евангелистичка или нека друга протестантска	53,8			46,2
	Јудаистичка				
	Исламска	25,0	25,0		50,0
	Не припадам ни једној цркви нити верској заједници	18,5	51,9		29,6

Као што се види из табеле бр. 2, верници који припадају римокатоличкој и протестантској конфесији далеко су склонији подршци него верници православне вероисповести. Потпуно је разумљиво што су верници западних хришћанских конфесија у већој мери дали подршку евентуалној организацији за заштиту хришћанских вредности на европском нивио, с обзиром на то да у њиховој традицији такав феномен има запаженију улогу него код источних хришћана, православаца.

Уместо закључка

Истраживање „Религиозност у Србији и процес европских интеграција“ је веома значајно истраживање у оквиру ког су постављена бројна значајна питања. Питање о подршци покрету или организацији која се залаже за остваривање хришћанских вредности у друштву и политици уједињене Европе је питање чији одговори могу занимати пре свега оне верујуће хришћане који се баве пословима у јавној сфери или то желе. Подаци добијени у овом упитнику свакако су охрабрујући и отварају могућност за постојање једног таквог феномена и у Србији, која би свакако требало да буде део уједињене Европе и на свој начин пружи допринос афирмацији хришћанских вредности на свим нивоима државе и друштва.

Summary

The aim of this work is to show the extent that Serbian citizens support the movement or organization that aims to proliferate Christian values in society and promote the politics of a united Europe. Specifically, reference is made to survey number 67 in the project "Serbia and Religiosity in the process of European integration", which was conducted in 2010 on the territory of the Republic of Serbia on the basis of a representative sample of 1,500 citizens, and conducted by the Christian Cultural Center in Belgrade in cooperation with the Center for European Studies in Brussels and the Konrad Adenauer Fundation.

The extremely powerful movement towards the secularization of European society and the destruction of religion and religious heritage (primarily Christian) from the public sphere produces a necessary counter-reaction which leads to the possibility of forming a broad movement to protect Christian values at the European level. The paper briefly presents some historical examples of political action taken by Christian movements and of social organizations founded on principles of the Christian world view.

KEY WORDS: Christian values, politics, society

Извори:

1. Берђајев, Николај, *Самоспознаја*: Београд: ZEPTER Book World:1998
2. Биговић, Радован, *Хришћанство и политика*: Политика: 2007. Преузето са сајта (18.02 2011) http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/4415.sr.html
3. Булгаков С. Н. *Христианский социализм*. Новосибирск: Наука, 1991. С. 228
4. Ђурковић, Миша, *Конзервативизам и конзервативне странке*, Београд Службени гласник: 2007. Преузето са сајта (23.02 2011) http://desnica.info/index.php/konzervativizam/4-partije
5. Пера, Марчело *Зашто се морамо звати хришћани*, Либерализам, Европа, етика, са писмом Бенедикта XVI: 2010
6. Мењ, Александар *»Повратак изворима*«, у Федотов, Георгиј (ур.)*:Светитељи старе Русије*, Београд, Логос: 2005.
7. Лав XIII, *Graves De Communi Re***,** ENCYCLICAL OF POPE LEO XIII ON CHRISTIAN DEMOCRACY, преузето са сајта (23.02 2011) http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18011901_graves-de-communi-re_en.html
8. Лав XIII, *Rerum Novarum*; *„Сажетак енциклике Rerum Novarum*", Преузето са сајта, 23. 02. 2011, http://www.socijalna-akademija.hr/pape%20i%20dokumenti/rerum%20novarum-s.htm
9. Carlson, Alan, *EUROPE AND THE CHRISTIAN DEMOCRACY MOVEMENT: A ONCE AND FUTURE HOPE***?** , 2005; A lecture to the Witherspoon Fellowship, Family Research Council, Washington, DC, преузето са сајта (23.02 2011) http://www.profam.org/docs/acc/thc_acc_frc.Christian.Democracy.htm
10. Щипков, Александр *Христианская демократия в России*, М.: Издательский дом "Ключ-С": 2004, преузето са сајта (23.02 2011) http://www.religare.ru/25_11.html